

”Kunpa saisin kyvyn puhua kuin Bileamin aasi!”

Rikhard Pyhä-Viktorilaisen argumentaatio ja retoriikka
De trinitate -teoksessa

JOHDANTO

Neljännän Mooseksen kirjan luvussa 22 kerrotaan tarina Bileamista ja hänen puhuvasta aasistaan. Tässä tarinassa Bileam uhmaa Jumalalta saamiaan ohjeita ja lähtee matkalle luottoaasillaan ratsastaen. Herran enkeli asettuu matkalaisen tielle kolme kertaa ja jokaisella kerralla aasi pysähtyy. Bileam hakkaa aasiaan vihaisena. Kun Bileam lyö aasia kolmatta kertaa, Herra antaa sille kyvyn puhua. Seuraa erikoinen keskustelu aasin ja Bileamin välillä. Aasi kysyy Bileamilta, mitä pahaa se on tehnyt, koska sitä lyödään. Tämän kuulleessaan Bileam uhkaa tappaa aasinsa siihen paikkaan. Tähän aasi vastaa, ettei se ole koskaan vikuroinut ja muistuttaa palvelleensa Bileamia jo iät ja ajat. Keskustelu päättyy, kun Bileam ymmärtää itse olleensa väärässä.¹

Harva teologi on pohtinut, mitä Bileamin aasi sanoisi hänelle ja toivoisi itsekkin puhuvansa kuin aasi. Pariisilaisessa Pyhän Viktorin luostarissa vaikuttanut teologi Rikhard Pyhä-Viktorilainen (k. 1173) tekee kuitenkin näin 1160-luvulla laatimassaan teoksessaan *De trinitate* (Kolminaisuudesta).² Rikhardin kuuteen kirjaan jaettu *De trinitate* on yksi tunnetuimmista 1100-luvulla kirjoitetuista teologisista teksteistä ja se on vaikuttanut moniin

sydänkeskiajan skolastiikan kolminaisuusopillisiin keskusteluihin.³ Tässä omintakeisessa ja spekulatiivisessa teoksessa Rikhard kokoaa yhteen monet keskeiset ideansa psykologiasta, järjen toiminnasta sekä teologiasta. Rikhardin tekstiä on kuvattu sekä sisällöltään että metodiltaan rohkeaksi ja innovatiiviseksi. *De trinitate* -teoksen jälkivaikutusta arvioi-

1 4. Moos. 22:21–35.

2 *De trinitate* 3.1, s. 135–136. Rikhard saapui ilmeisesti Skotlannista Pariisiin joskus vuoden 1140 paikkeilla. Tuolloin Pariisi oli merkittävä hallinnollis-taloudellinen keskus, joka houkutteli opiskelijoita ympäri Euroopan. Rikhard aloitti opintonsa Pyhän Viktorin mukaan nimetyn luostarin koulussa, joka oli eräs Pariisin tunnetuimmista ja arvostetuimmista. Pian saapumisensa jälkeen Rikhard jo opetti samassa koulussa. Vuonna 1150 hänet valittiin luostarin ali-prioriksi ja prioriksi hän nousi vuonna 1162. Rikhard kuoli vuonna 1173. Châtillon 1988, 595–596; Longère 1997, 8; Coulter 2006, 246.

3 *De trinitate* -teoksesta on säilynyt useita 1200-luvulta peräisin olevia käsikirjoituksia luostareissa sekä yliopistokirjastoissa. Ks. luettelo käsikirjoituksista Goy 2005, 174–187. Rikhardin *De trinitate* -teosta käsittelevät tutkimuksissaan muun muassa Ribailier 1958; Salet 1959; Den Bok 1996; Cacciapuoti 1998 ja Evans 2011. *De trinitate* -teoksesta ei ole aiempaa retorista analyysiä sisältävää tutkimusta.

neet tutkijat ovat kiinnittäneet pääasiassa huomiota Rikhardin laatimaan persoonan käsitteen uudelleenmuotoiluun sekä hänen triniteettiopillisiin määrittelyihinsä, joita pidetään merkittävinä myöhemmän Pyhää Kolminaisuutta koskevan opinkehityksen kannalta.⁴

Teologisia puheita ja tekstejä arvioidaan usein niiden asiasisällön perusteella ja tutkimuksen keskeisinä tehtävinä on systemaattinen käsiteanalyysi sekä käytettyjen argumenttien arviointi. Tässä artikkelissa tutkin *De trinitate* -teoksen Pyhää Kolminaisuutta koskevia keskeisiä argumentteja, mutta kiinnitän samalla huomiota teoksessa käytettyihin retorisiin keinoihin. Hypoteesini on, että käytössä olevien retoristen keinojen, kielellisten merkitysten sekä erilaisten psykologisten ja sosiaalisten tekijöiden analyysi auttaa modernia lukijaa ymmärtämään teoksessa esitettyjä argumentteja ja niiden merkityksiä paremmin kuin pelkkä käsitteiden ja argumenttien tutkimus. Tavoitteenani on osoittaa, että keskiaikainen teologinen teksti voi sisältää perusteellisten argumentaatioketjujen lisäksi runsaasti retorista aineistoa sekä lukuisia viittauksia kirjoittajaan itseensä, kuten kirjoittajan arvioita omista kyvyistään tuottaa teologista tekstiä.⁵

Argumentaatioanalyysin ja retorisen analyysin yhdistelmällä voi osoittaa, mitä erilaisia vakuuttamisen keinoja kirjoittaja on käyttänyt pääväittämiensä tueksi. Näin pyritään tutkimaan ihmisten välistä vuorovaikutusta ja siinä käytettyjä konventioita laajasti. Retorinen analyysi arvioi, miten teksti on laadittu, mitä kirjoittajalla on ollut mielessään ja mitkä ovat hänen päämääränsä. Retorisessa analyysissä tarkastellaan myös sitä, miten kirjoittaja rakentaa suhdetta yleisöön ja pyrkii vaikuttamaan sen vastaanottookykyyn. Samalla analysoidaan yleisöä ja tekstin yleistä kontekstia. Myös kirjoittajan omat intentiot ja ajatukset itsestä sekä omasta tekstistä ovat kiinnostavia.

Puheiden ja tekstien vaikutuskeinot jaetaan usein kolmeen elementtiin Aristoteleen *Retoriikka*-teoksen perusteella. *Logos* tarkoittaa teoksen varsinaista argumentaatio-linjaa. *Ethos* osoittaa, miten kirjoittaja tai puhuja viittaa itseensä sekä ilmentää omaa luonnettaan ja uskottavuuttaan. Se kertoo myös auktorin yleisökäsityksestä ja siitä miten hän

lähestyy kohdettaan. *Pathos* puolestaan suuntautuu yleisön oletettuun vastaanottookykyyn eli mielentilaan tai tunteisiin. Sen avulla voidaan arvioida, miten argumentti vastaanotetaan ja millaista kritiikkiä se mahdollisesti tulee saamaan.⁶ Kaikki nämä elementit tähtäävät halutun sanoman uskottavuuden lisäämiseen. Kiinnostus tekstien retorista analyysiä kohtaan on kasvanut niin sanotun uuden retoriikan myötä. Toistaiseksi sitä on sovellettu keskiajantutkimuksessa lähinnä raamattuhermeneuttisiin teksteihin ja historiateksteihin. Keskiaikaisen teologisen kirjallisuuden analysoimisessa retorinen analyysi on sen sijaan vielä harvinaista.⁷

EI AUKTORITEETTEJA, VAAN ARGUMENTTEJA!

Eräs retorisen analyysin kantava ajatus on, että jokainen teksti on laadittu jotakin tarkoitusta varten, eli se pyrkii saamaan jotakin aikaan. *De trinitate* -teoksessa Rikhard pyrkii todistamaan varmasti, että Jumala on olemassa, Jumalalla on yksi substanssi, Hänellä on välttämättä ainoastaan kolme persoonaa ja että jokaisella näistä persoonista on oma jakamaton olemuksensa ja jakamattomat ominaisuutensa. Rikhardin lähtökohtana on Athanasiuksen uskontunnustuksessa esiintyvät muotoilut Jumalasta ja Pyhästä Kolminaisuudesta.⁸

Teoksessaan Rikhard pyrkii etsimään perustaa, jonka varaan voi rakentaa kiistattomia Jumalaa koskevia argumentteja.⁹ *De trinitate* alkaakin toteamuksella, jonka mukaan ihmisellä on kolme tiedon lähde: järki, kokemus ja auktoriteetti. Niitä käyttämällä ihminen voi tietää asioita varmasti ja todistaa Jumalaa koskevia väittämiä oikeaksi.¹⁰

De trinitate on poikkeuksellinen 1100-luvun teksti siinä mielessä, että vaikka Rikhard pitää auktoriteetteja merkittävänä varman tiedon lähteenä, hänelle eivät kelpaa tässä yhteydessä ”auktoriteeteilta” saatavat todistukset Jumalasta tai hänen olemuksestaan. Auktoriteeteilla Rikhard tarkoittaa Raamatun tekstiä sekä auktoriteeteina pidettyjä teologeja, erityisesti kirkkoisia. Rikhard kertoo usein lukeneensa, miten Jumala on yksi, ikuinen, luomaton ja kaikkivaltias. Jumala on yksi ja kolme: yksi substanssi ja kolme persoonaa. Hän pitää ongelmallisena, että nämä asiat mainitaan usein,

mutta hän ei muista mistään lukeneensa, miten nämä väitteet voidaan todistaa oikeaksi. Hän myös päivittäin kuulee toistettavan näitä ja muitakin toituksia Jumalasta. Rikhard toteaaakin, että auktoriteetteja vilisee, mutta argumentteja on vähän.¹¹ Tämän epäsuhdan vuoksi *De trinitate* -teoksen metodi on edetä loogisesti päätelemällä eikä auktoriteetteja siteeraamalla.¹² Metodinsa mukaisesti Rikhard esittää todennäköisiä tai mahdollisia päättelyketjuja keskeisille uskonkappaleille sekä etsii välttämättömiä perusteita (*necessarias rationes*) niille.¹³ Tämä teoksen voimakkaasti julkilausuttu tavoite argumenttien etsimisestä on johtanut luonnollisesti siihen, että tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota juuri rationaalisten argumenttien kriittiseen analyysiin sekä niiden vaikutushistorian arviointiin.¹⁴

Rikhardin valitsema metodi, jossa auktoriteetteihin ei vedota, näkyy *De trinitate* -teoksessa käytännössä siten, että hän ei viittaa muihin teologeihin tai Raamattuun kuin muutaman kerran.¹⁵ Tästä huolimatta on selvää, että Rikhard tuntee itseään edeltävän tradition hyvin ja myös käyttää sitä omassa työssään.¹⁶ Hän ei myöskään missään aseta auktoriteettien muotoilemia opinkohtia suoraan kyseenalaiseksi tai epäile niiden pätevyyttä. Hänen päämääränsä on siis tutkia keskeisten oppilauseiden rationaalisuutta, mutta ei kumota niitä.¹⁷

JÄRKI JA KOKEMUS: VARMAN TIEDON LÄHTEET

Rikhard esittää auktoriteetin lisäksi kaksi varman tiedon lähdettä: järjen ja kokemuksen. Rikhardin perusajatuksena on, että ihmisen tulee aina pyrkiä ymmärtämään järjellä omat uskonkohteensa.¹⁸

4 Coolman 2011, 44–45.

5 Tässä artikkelissa ei ole mahdollista edetä yksityiskohtaiseen retoriseen analyysiin, vaan esitän pääasiassa yleisiä luonnehdintoja ja esimerkkejä Rikhardin käyttämistä retorista keinoista.

6 Retorisen analyysin perusidean esittelee Kakkuri-Knuutila 1998, 233–240. 1900-luvulla on syntynyt ns. uuden retoriikan koulukunta, joka on kehittänyt uusia metodeja ja teorioita retorisen analyysin apuvälineiksi. Näitä uuden retoriikan edustajia ovat mm. Kenneth Burke,

Chaïm Perelman, Stephen Toulmin ja George Lakoff. Ks. johdanto ja analyysyjä uudesta retoriikasta Gage 2011. Retoriikan historiasta ks. Puro 2006.

- 7 Knape esittelee retorisen analyysin merkitystä historiografisten tekstien tulkittamisessa, ks. Knape 2002, 117–129. Keskiajan raamattuhermeneutiikasta ks. esim. Kienzle (2001), joka hyödyntää uusia retorisia teorioita. Näiden uusien retoristen teorioiden käyttö myös historiallisten teologisten lähteiden tulkinnoissa voi tuoda uusia kiinnostavia näkökulmia esiin.
- 8 Pyhän Viktorin luostarissa luettiin ääneen Athanasiuksen uskontunnustusta joka päivä aamun ensimmäisessä, noin kello seitsemältä vietettävässä hetkipalveluksessa (*prima*).
- 9 *De trinitate* 1.6, s. 91: ”Ut igitur plane et perspicue veritatis solido et velud immobili fundamento insistas, inde ratiocinationis nostre ordo initium sumat, unde nemo dubitare valeat, vel resilire presumat.”
- 10 *De trinitate* 1.1, s. 86: ”Rerum itaque notitiam, ni fallor, modo triplici apprehendimus: nam alia experiendo probamus, alia ratiocinando colligimus, aliorum certitudinem credendo tenemus.” Den Bok 1996, 146–147.
- 11 *De trinitate* 1.5, s. 90: ”Legi de Deo meo quod sit unus et trinus, unus substantialiter, sed personaliter trinus. Hec omnia legi; sed unde hec omnia probentur, me legisse non memini.” *De trinitate* 1.5, s. 91: ”Hec omnia frequenter audio vel lego, sed unde hec omnia probentur me legisse non recolo; abundant in his omnibus auctoritates, sed non eque et argumentationes; in his omnibus experimenta desunt, argumenta rarescunt.”
- 12 *De trinitate* 1.4, s. 89: ”Modus agendi in hoc opere: non tam auctoritates inducere quam ratiocinationi insistere.”
- 13 *De trinitate* 1.4, s. 89: ”Credo namque sine dubio quoniam ad quorumlibet explanationem que necesse est esse, non modo probabilia, immo etiam necessaria argumenta non deesse, quamvis illa interim contingat nostram industriam latere.” Vrt. *De trinitate* 5.5, s. 200: ”Ecce illum existendi modum jam indubitata demonstratione collegimus, de quo in hujus operis exordio locuti sumus, ubi probabili potius quam necessaria ratione usi sumus.” Rikhardin idea välttämättömistä syistä on peräisin Anselm Canterburylaiselta, ks. esim. *Epistola de incarnatione verbi* 6 (Schmitt 2.20). Ks. Evans 2011, 364.
- 14 Ks. esim. Copleston 1950, 175–182.
- 15 Rikhard viittaa Petrus Lombardusta mukaillen Hieronymukseen sekä kerran Augustinukseen, Boethiukseen ja Petrus Abelardiin. Ks. tarkemmat analyysit näistä kohdista Evans 2011, 203.
- 16 Keskeisimpinä vaikuttajina voidaan mainita Augustinus, Boethius ja Anselm Canterburylainen. Rikhardin tekstissä näkyy myös 1100-luvun aikalaiskeskustelu. Ks. Ribaillier 1958, 20–33.
- 17 Rikhard myös eksplisiittisesti viittaa Raamatun todistusvoimaan eli auktoriteettiin, esim. *De trinitate* 4.25, s. 191.
- 18 *De trinitate*, prol., s. 81: ”Nitamur semper, in quantum fas est vel fieri potest, comprehendere ratione quod tenemus ex fide”; prol., s. 84: ”– hoc ipsum quod creditur cum rationis attestazione convincere.” *De trinitate* 5.1, s. 196: ”Studeamus itaque nunc in his, sicut et in aliis ante jam dictis, ut quod tenemus ex fide, detur nobis ratione apprehendere, et demonstrative certitudinis attestazione firmare.”

Pelkkä uskon kautta saatava tieto Jumalaa koskevista totuuksista ei siis yksin riitä.¹⁹ Esimerkkinä järjen varmuudesta Rikhard esittää argumentaation, jonka perusteella voidaan saavuttaa varmaa tietoa erilaisista olemassaolojen muodoista. Hänen mukaansa on täysin kiistatonta, että kaikki olemassa oleva on joko ollut olemassa ikuisesti ja on itse itsensä alkuperä tai saanut alkunsa jostakin toisesta lähteestä. Tällä perusteella voidaan päätellä, että on olemassa kolme olemassaolon muotoa: (1) ikuinen, itsestään lähtöisin oleva olemisen muoto, (2) ei-ikuinen, ei-itsestään lähtöisin oleva olemisen muoto ja (3) ikuinen, ei-itsestään oleva olemisen muoto. Itse luonto (*natura*) ei salli neljättä olemassaolon muotoa, jossa olio voisi olla itsestään lähtöisin, mutta ei ikuinen. Tällainen päättelyketju etenee selvällä järjellä (*manifesta ratione colligimus*) varmoihin johtopäätöksiin.²⁰

Järjen korostamisen lisäksi Rikhard kirjoittaa, miten meidän tietomme pitää rakentua sellaisten asioiden varaan, joita emme voi mitenkään epäillä. Siksi on aloitettava niistä totuuksista, jotka tiedämme kokemuksemme perusteella (*per experientiam*) varmaksi, ja sen jälkeen arvioitava, mikä on tarpeellista, jotta etenisimme niihin totuuksiin, jotka ovat kokemuksemme yläpuolella.²¹ Hän täsmentää näkemystään kokemuksen merkityksestä seuraavanlaisen päättelyketjun avulla. Ihmisellä on päivittäin erilaisia ja monia kokemuksia eri olemisen muodoista. Näemme jatkuvasti luonnossa, miten eläimet ja ihmiset, puut ja yrtit syntyvät ja kasvavat. Jokapäiväiset kokemukset siis välttämättä osoittavat, että on olemassa lukemattomia olioita, jotka eivät ole ikuisia.²² Kuten jo edellä on todettu, mikään ei-ikuinen olio ei voi olla olemassa itsestään, vaan sillä on oltava syy. Kaikkien kontingenttien olioiden olemassaolon syyn täytyy olla ikuinen olio, joka on itse itsensä alkusyy. Muussa tapauksessa joskus olisi ollut aika, jolloin mitään ei olisi ollut. Tässä tilanteessa ei olisi ollut olentoa, joka olisi kyennyt antamaan alkusyn joko muille oliolle tai itselleen. Rikhard kirjoittaa painokkaasti, miten ilmiselvästi tämä on väärin, kuten kokemus kaikista olemassa olevista oliosta varmasti osoittaa. Tämä kokemukseen perustuva argumentaatioketju alkaa Rikhardin mukaan näkyvistä ja muuttuvis-

ta olioista ja etenee sitten kohti näkymättömiä ja muuttumattomia olioita.²³

Samankaltaisella, näkyvien kohteiden ominaisuuksista lähtevällä metodilla voidaan päätellä myös se, että on olemassa olio, joka on ikuisuudesta lähtöisin, mutta ei itsensä alkusyy (Pyhän Kolminaisuuden toinen ja kolmas persoona). Tämän argumentin premissinä voidaan käyttää näkyvässä luonnossa tapahtuvaa lisääntymistä: huomaamme päivittäin, miten luonnossa olemassaolo tuottaa olemassaoloa. Tällä perusteella ei voi olla mahdollista, että luonnon alkusyy voisi olla itsessään steriili ja ei voisi siten tuottaa olemassaoloa itsensä.²⁴

Vaikka Rikhard korostaa järkeä ja sen avulla saavutettavaa tietoa, näyttää siltä, että kokemus (*experientia*) on sitäkin vakuuttavampi tiedon lähde. Kokemus olemassa olevista asioista tuottaa välitöntä varmuutta asiasta.²⁵ Hän kirjoittaa, miten koko teoksen järkeilyprosessi alkaa niistä totuuksista, jotka tiedämme kokemuksen kautta. Näin voimme kiivetä näkyvien kohteiden tutkimisesta kohti näkymättömien kohteiden kontemplaatiota eli yliaistillista katselua. Tällä tavoin ihminen rakentaa ikään kuin tikkaat näkyvästä todellisuudesta näkymättömään todellisuuteen.²⁶

Tällä päättelymetodilla voidaan johtaa lähes kaikki Jumalan ominaisuudet, kuten viisaus, rakkaus ja hyvyys. *De trinitate* -teoksesta käy ilmi, että erilaisia järkeilyketjuja voi olla useita ja niitä voidaan löytää lisää. Jotkin näistä järkeilyketjuista voivat olla epätarkkoja tai niiden pätevyys voidaan kiistää.²⁷ Tämä selittää myös osaltaan runsasta retoristen elementtien käyttöä: argumentit voivat olla erilaisia ja jotkut voivat olla myös parempia tai ainakin perinpohjaisempia.

Rikhardin tapaa etsiä välttämättömiä syitä Jumalan olemassaololle ja ominaisuuksille on kutsuttu myöhemmin nimellä *ratio Richardi*.²⁸ Sillä tarkoitetaan järkeilyprosessia, joka perustuu luotujen olentojen tiettyjen ontologisten ominaisuuksien analyysiin ja joka etenee tutkimaan näkymättömiä ja luomattomia kohteita eli Jumalaa ja kolminaisuutta. Rikhardin todistusketjut ovat herättäneet keskustelua ja tutkijat ovat olleet erimielisiä hänen käyttämästään metodista, esimerkiksi siitä, etenee-

kö hänen argumentaationsa Jumalan olemassaolosta a priori, a posteriori vai sekä että.²⁹

KUULIJAT EHKÄ NAURAVAT RIKHARDILLE

Varsinaisten argumentaatioketjujen lisäksi *De trinitate* -teoksesta voidaan löytää paljon kiinnostavia huomioita Rikhardista itsestään, hänen ajattelustaan sekä yleisöstään. Rikhard pohtii monissa kohdin omien argumenttiensa toimivuutta sekä kuulijakuntansa mahdollisia reaktioita. Kohdeyleisö näyttää olevan hyvin heterogeeninen. Tämä näkyy siinä, miten Rikhard asemoi itsensä suhteessa yleisöönsä. Rikhardin arviot omista kyvyistään verrattuna kuulijakuntaan vaihtelevat moneen kertaan kirjan tekstissä. Karkeasti ottaen tämä tarkoittaa sitä, että toisinaan hän ilmaisee, miten hänen kuulijakuntansa koostuu häntä itseään viisaammista ja oppineemmista henkilöistä, jotka pitävät häntä todennäköisesti naurettavana. Toisinaan hän taas puhuttelee yleisöään oppimattomien joukkona ja vastaavasti pitää omaa työtään heille hyödyllisenä.³⁰ Myös hänen omat arvionsa suoriutumisestaan vaihtelevat. Välillä hänen tekstistään saa vaikutelman, että hän pitää omia argumenttejaan täydellisen vakaina ja kiistattomina, mutta toisinaan hän valmistautuu olemaan naurun kohteena argumenttiensa oletetun heikkouden vuoksi.

Rikhardin itsearviointi tulee selkeästi esille *De trinitate* -teoksen kolmannen kirjan alussa. Siinä hän ilmaisee pitävänsä järkeen perustuvan argumentaation vaatimusta vaikeana, vaikka hän on sen itse teoksen alussa esittänytkin. Hän puhuttelee olettamaansa lukija-/kuulijakuntaa suoraan ja kehottaa sitä jopa sekä nauramaan yritykselleen että pilkkaamaan häntä avoimesti. Teksti kuulemma ansaitsee sen. Hän tekee tunnustuksen yleisölleen: tiedonhalu itsessään ei johda häntä tässä tehtävässä. Sen sijaan eräänlainen mielenpalo aihepiiriä kohtaan stimuloi Rikhardia tekemään tämän ”uskaliaan tempun”.³¹ Tässä yhteydessä lukija voi kysyä, miksi Rikhard arvioi omaa argumenttien etsintäänsä uhkaryitykseksi (*temptandi ausum*). On mahdollista, että näin Rikhard ennakoi saavansa kritiikkiä joko argumenteistaan tai koko teoksen perusmetodista, eli järjen korostamisesta. Toisaalta tässä voi näkyä Rikhardin ymmärrys siitä, miten vaikeaa välttämät-

-
- 19 *De trinitate*, prologus, s. 84: ”Nec nobis sufficiat illa eternorum notitia que est per fidem solam, nisi apprehendamus et illam que est per intelligentiam – –”
- 20 *De trinitate* 1.6, s. 91–92.
- 21 *De trinitate* 1.7, s. 92: ”Ab illo itaque rerum genere incipere debemus, de quibus nullo modo dubitare possumus, et per illa que per experientiam novimus, ratiocinando colligere quid de his que supra experientiam sunt, oportet sentire.” Ks. myös *De trinitate* 1.6, s. 91 ja *De trinitate* 5.4, s. 198. Rikhardin tavoitteena on etsiä sellaista perustaa, jota ei voi mitenkään epäillä.
- 22 *De trinitate* 1.7, s. 92: ”Quod igitur innumera sint que ab eterno non fuerunt, cotidiana experimenta latere non sinunt.”
- 23 *De trinitate* 1.8, s. 93.
- 24 *De trinitate* 1.9, s. 94.
- 25 *De trinitate* 1.8, s. 93. Rikhard mainitsee toisinaan kokemuksen lisäksi luonnollisen vaiston. Kokemuksen ja vaiston kautta saatava tieto on yhteistä kaikille ihmisille. Ks. *De trinitate* 5.2, s. 196: ”Primo itaque illud dicamus, quod naturali quodam instinctu omnes in commune agnovimus, et usu continuato cotidianis experimentis probamus.”
- 26 *De trinitate* 1.10, s. 95: ”Quotiens igitur per visibilibus speculationem ad invisibilibus contemplationem assurgimus, quid aliud quam quamdam velud scalam erigimus, per quam ad ea que supra nos sunt, mente ascendamus? Inde est quod in hoc tractatu omnis ratiocinationis nostre processus initium sumit ex his que per experientiam novimus.”
- 27 Ks. esim. *De trinitate* 1.12, s. 96: ”Sed illud quod de summa substantia dictum est, adhuc ampliori ratione probari potest.” *De trinitate* 2.18, s. 124: ”Quod autem de summi illius et veri boni simplicitate vel unitate hic dicimus, alia adhuc ratione convincere possumus, sicut ex his colligi potest que jam superius posuimus.” *De trinitate* 5.2, s. 197: ”Sed ne hec quam proposuimus ratio alicui forte probabilis magis quam necessaria videatur, hoc ipsum quod dicimus altiori adhuc ratione investigetur.” Ks. myös Den Bok 1996, 174.
- 28 *Ratio Richardi* on Johannes Duns Scotuksen muotoilema ilmaus, jonka hän esittää teoksissaan *Lectura* 1.2.41.123 ja *Ordinatio* 1.2.180. Referenssit ja keskustelu, ks. Vos 2006, 336–337.
- 29 Ks. yhteenveto keskustelusta Coulter 2006, 209, viite 105.
- 30 Samanlainen jako oppineisiin ja luostarin omaan väkeen näkyy *De trinitate* -teosta selvemmin Rikhardin kirjoittamassa *Benjamin Maior* -teoksessa. Sen ensimmäinen kirja on lyhennelmä, joka on tarkoitettu kiireisten oppineiden luettavaksi, kun taas seuraavat neljä kirjaa on omistettu ”joutilaille”, eli luostarisääntöä noudattaville Pyhän Viktorin asukkaalle. Ks. *Benjamin Maior* 1.12, s. 21.
- 31 *De trinitate* 3.1, s. 135: ”In hoc autem inquisitionis mee propositio, qui voluerit rideat, qui voluerit irrideat, et digne quidem. Nam, ut verum fatear, ad temptandi ausum non me quidem tam scientia elevat quam estuantis animi ardor instigat.”

tömien argumenttien etsiminen käytännössä on. Rikhardin epäilykset näkyvät myös hänen esittämissään retorisisa kysymyksissä. Mitä siitä, vaikka hän ei varmasti saapuisikaan maaliin? Mitä siitä, jos hän kaatuisikin juostessaan? Rikhard sanoo silti iloitsevansa siitä, että on aina juossut, tehnyt työtä ja käyttänyt kaikki voimansa etsiessään Jumalaa. Vaikka lopulta tulisikin ilmi, että hän on epäonnistunut liian vaativan tehtävän edessä, hän tietää silti saavuttaneensa edes jotakin.³²

Rikhard toivoo omalla työllään auttaneensa edes vähän niitä oppineita henkilöitä, jotka työskentelevät kyseessä olevien aiheiden parissa. Hän pitää joka tapauksessa tätä omaa ”harjoitustaan” ja sen innokasta suorittamista hyvin ansiokkaana, vaikka sen lopputulos ei olisikaan aivan niin onnistunut ja kattava kuin hän olisi halunnut.³³ Rikhard myös puuskahtaa henkilökohtaisen tunnustuksen: ”Tein mitä voin”. Sitten hän jatkaa siteeraamalla Raamatua: ”Olen etsinyt häntä ja en ole löytänyt, olen kutsunut häntä ja hän ei ole vastannut.”³⁴

Pohtiessaan omaa tehtävänsä Rikhard muistuttaa lukijoiden mieliin aiemmin mainitun kertomuksen Bileamin aasista ja esittää tuntevansa, miten Bileamin aasi yllyttää häntä ja patistaa jatkamaan eteenpäin aloittamallaan tiellä. Hän kuulee, miten tuo aasi vieläkin puhuu juuri hänelle ja vakuuttaa Herran antavan myös Rikhardille kyvyn puhua, aivan kuten se itse on kerran saanut.³⁵ Rikhard viittaa myöhemmin omiin puhelahjoihinsa suoraan. Hän ei pidä itseään kaunopuheisena henkilönä tai erityisenä sanataiturina. Rikhard erityisesti pyytää, että kukaan ei hämmästyisi tai suuttuisi hänen sanoistaan. Sanansa hän joutuu kietomaan ”riepuihin” eikä kaunopuheisuuden silkkiin. Hän sanoo suoraan, että hänellä ei ole tällaista silkkiä. Puolustukseksi Rikhard toteaa, että esimerkiksi rakkauden jumalallinen olemus on niin suuri mysteeri, että tuskin kukaan ihminen tulee koskaan kuvaamaan sitä sopivilla sanoilla.³⁶ Tämä teema lukijan mahdollisesta hämmästyisestä tai suuttumisesta toistuu tekstissä muuallakin.³⁷ Näissä kohdissa tulee selkeästi ilmi, miten Rikhard arvioi kuulijoidensa tunnetiloja ja pyrkii vaikuttamaan tai vetoamaan niihin. Rikhard erikseen pyytää, että kukaan ei kauhistuisi hänen tietyistä sanavalinnoistaan. Jos jollakulla on parempia ja tarkempia ehdotuksia

tarjolla, hän kuulisi ne mielellään.³⁸ Onko Rikhardin teksti jotenkin heikkoa ilmiänsultaan ja kenellä tätä kaunopuheisuuden silkkiä sitten on käytössään?

Neljännän kirjan jumalallista olemassaoloa käsittelevässä tekstikohdassa Rikhard epäilee uudelleen lukijoidensa ehkä nauravan hänen argumentoinnilleen. Tässä kohtaa hän kuitenkin toivoo, että hänen lukijansa tai kuulijansa nauravat sille, mitä hän aikoo sanoa, eivätkä vain jätä ymmärtämättä koko asiaa ja siksi varomattomasti pilkkaa.³⁹ Viidennessä kirjassa hän keskustelee siitä, miten voidaan rationaalisesti argumentoiden sulkea pois ajatus neljänestä jumalallisesta persoonasta. Samassa yhteydessä hän viittaa henkilöihin, jotka ovat tarkempia omissa etsinnöissään (argumentaatioissaan) ja ehkä jatkavat pidemmälle siitä, mihin Rikhard on päässyt.⁴⁰ Hän myös toteaa, että monet näistä aiheista ovat niin vaativia, että vaikka hän oli ajatellut sanovansa niistä enemmänkin julkisesti, ne on syytä jättää häntä itseään viisaampien keskusteltavaksi. Muut henkilöt saavat myös arvioida, ansaitsevatko Rikhardin omat ajatukset kiitoksen vai ei.⁴¹ Toisaalla hän kirjoittaa muutamaan otteeseen, ettei pidä omaa vähäistä yritystään aivan surkeana, jos edes joku oppinut mieli hyötyy hänen vaatimattomasta avustaan tai hän muutoin voi innostaa heitä.⁴² Jonkinlainen ylpeyskin omaa argumentaatiota kohtaan pilkkahtaa: kuudennessa kirjassa Rikhard viittaa edellisiin lukuihin, joissa hänen mukaansa päättely loistaa kirkkaasti ja hyödyllisesti.⁴³ Neljännessä kirjan lopussa Rikhard ennakoi, että erityisesti hänen määritelmänsä jumalallisesta persoonasta tulee saamaan kriittisiä arvioita. Hänellä on kuulemma vain rajalliset kyvyt, joiden mukaan hän on joutunut toimimaan. Jos joku henkilö päätyy määrittelemään individuaalisen, persoonan tai olemassaolon käsitteet eri tavoin kuin Rikhard, hän ei toimi mitenkään Rikhardia vastaan.⁴⁴

De trinitate -teoksen kuudennessa kirjassa Rikhard osoittaa myös tarvittaessa pystyvänsä käyttämään poikkeuksellisen kovaa kieltä oppineita opponenttejaan vastaan. Hän kertoo tuntevansa monia, jotka kieltävät, että kolminaisuudessa jumalallinen substanssi synnyttää substanssin (*substantia gignat substantiam*) tai viisaus viisauden. Tällaisille itsepäisille henkilöille käy kuin Goljatilille: menses-

sään taisteluun he ottavat mukaan miekkansa, joilla heidän omat kurkkunsa vedetään auki. Rikhard käyttää ilmeikästä kieltä ja väittää, että nämä oppineet eivät pysty osoittamaan yhtäkään auktoriteettia näkemystensä vakuudeksi.⁴⁵ Tämä on yllättävää, sillä kirjan alussa Rikhard itse haluaa jättää auktoriteettien siteeraamisen pois. Voimakkaat kielikuvat ja omasta metodista lipsuminen osoittavat asian olevan Rikhardille poikkeuksellisen tärkeä.

Edellä mainitut tekstikohdat esittelevät Rikhardin pääasiassa ainakin näennäisen nöyrän teologina, jota ajaa eteenpäin mielenpalo ymmärtää rationaalisesti jumalallisia totuuksia. Rikhard siis rakentaa itsestään tekstin sanoman eteenpäin viemiseen sopivaa kokonaisvaikutelmaa eli käyttää retorista *ethos*-elementtiä: hän on nöyrä, asialleen omistautunut, mutta älykäs. Rikhard turvautuu puolusteleisiin sanankäänteisiin ja näyttää pyytävän jo etukäteen anteeksi joko argumenttien heikkouden tai kaunopuheisuuden puutteen vuoksi mahdollisesti aiheuttamaansa pahennusta. Hän kuitenkin puolustautuu ja toivoo edes jonkun hyötyvän teoksen ideoista. Hän on tehnyt, minkä on voinut, ja toivoo Jumalan puhuvan hänen kauttaan, kuten Jumala kerran salli aasinkin puhua. Hän puhuttelee itseään oppineempaa tai vähintään vertaistaan kuulijakuntaa. Nämä oppineet ovat voineet olla Pyhän Viktorin luostarissa vaikuttaneita henkilöitä, mutta todennäköisemmin Rikhard on tarkoittanut tekstinsä Pariisissa 1100-luvulla aktiivisesti keskustelleen ja kirjoittaneen oppineiston luettavaksi ja kommentoitavaksi. *De trinitate* olisi siten harkitusti laadittu puheenvuoro, josta on mahdollista löytää yhtymäkohtia ja kannanottoja useisiin teologis-filosofisiin aikalaiskeskusteluihin.⁴⁶

PUHETTA YKSINKERTAISILLE IHMISILLE

De trinitate -teoksen tekstin perusteella näyttää siis siltä, että Rikhard on olettanut yleisössään olevan itseään mahdollisesti oppineempia henkilöitä. Tekstissä on kuitenkin mukana myös sellaisia elementtejä, joiden perusteella voidaan päätellä, että Rikhard pitääkin osaa lukijoistaan itseään oppimattomampina tai yksinkertaisempina henkilöinä.

Teoksen toisessa kirjassa Rikhard argumentoi sen puolesta, että Jumalalla voi olla vain yksi substanssi,

-
- 32 *De trinitate* 3.1, s. 135: "Quid si non detur pervenire quod tendo? Quid si in currendo deficio? Gaudebo tamen in querendo faciem Domini mei semper pro viribus cucurrisse, laborasse, desudasse. Et si contingat pre nimia vie prolixitate, asperitate, arduitate deficere, nonnichil effeci --."
- 33 *De trinitate*, prol. s. 84.
- 34 *De trinitate* 3.1, s. 135: "feci quod potui, quesivi et non inveni illum, vocavi et non respondit michi." Laul. I. 5:6.
- 35 *De trinitate* 3.1, s. 135–136: "Et ecce asina illa Balaam que sessorem suum in suo itinere retardavit, nescio quo pacto me ad currendam viam inceptam urget et inpellit. Audio et ego adhuc loquentem et dicentem michi: Qui quod loquerer potuit dare michi, poterit procul dubio dare et tibi."
- 36 *De trinitate* 5.22, s. 221: "Nemo ergo miretur, nemo indignetur si more Virginis matris conceptam veritatem edendo, verborum panniculis involvo, qui diserti sermonis sericis non valeo, que me non habere cognosco."
- 37 *De trinitate* 3.18, s. 153: "Neminem conturbet, nemo indignetur --"; *De trinitate* 5.22, s. 219: "Nemo autem miretur, nemo indignetur, si ea que de tanta profunditate sentimus, verbis eloquimur quibus possumus."
- 38 *De trinitate* 4.11, s. 173: "Sed neminem scandalizet si verbis quibus valeo explicio quod de divinis sentio. Illud autem gratanter accipio et pro magno munere habeo si quid a me quod verum sit minus proprie vel idonee dicitur, a quovis alio verbis idoneis et magis propriis explicatur."
- 39 *De trinitate* 4.19, s. 182: "Rides fortassis qui hec audis vel legis, sed malo te ridere quam que dicere velim parum intelligere et incaute deridere." Rikhard mainitsee itsekin joskus nauravansa muiden ajatuksille, ks. esim. *De potestate ligandi et solvendi* PL 196, 1168A: "Tam frivola, ut ridenda videatur potius quam refellenda." Tässä hän viittaa ilmeisesti Petrus Lombardukseen, jonka erästä ajatusta hän pitää niin mitättömänä, että sille pitää ennemmin nauraa kuin sitä vastustaa.
- 40 *De trinitate* 5.21, s. 220.
- 41 *De trinitate* 5.25, s. 225. Ribaillier spekuloi, että Rikhard ennakoii kuolevansa pian ja haluaa siirtää asettamansa tehtävän seuraavalle sukupolvelle keskusteltavaksi. Ribaillier 1967, 8–11.
- 42 *De trinitate* 1.4, s. 90: "Credo autem me nonnichil fecisse, si detur michi mentes studiosas in hujusmodi negotio vel in modico adjuvare, et ad tale studium tepidas mentes meo studio provocare." *De trinitate* 1.5, s. 91: "Puto itaque me nonnichil fecisse, sicut superius jam dixi, si in hujusmodi studio studiosas mentes potero vel ad modicum adjuvare, etsi non detur posse satisfacere."
- 43 *De trinitate* 6.1, s. 228.
- 44 *De trinitate* 6.24, s. 189–190.
- 45 *De trinitate* 6.22, s. 258–260.
- 46 Tutkimuksessa on arvioitu Rikhardin viittaavan kommentissaan esim. Petrus Lombardukseen ja Petrus Abelardiin. Edellä kuvattu Goljat-esimerkki viittaa melko varmasti Petrus Lombardukseen, jonka mukaan (jumalallinen) olemus ei voi synnyttää olemusta (*essentia genuit essentiam*), ks. Evans 2011, 381–382. 1100-luvun kolminaisuusopillisista keskusteluista ks. Poirer 2011, 168–181.

joka on mittaamaton ja ikuinen. Hän keskeyttää todisteluketjuna ja toteaa, miten tässä kohtaa herää vaikea kysymys, joka voi häiritä yksinkertaisia kuulijoita, ellei sitä selvitetä kunnolla.⁴⁷ Rikhard myös myöntää samassa yhteydessä, että hänen argumentoinnistaan voisi päätellä, että samoista premisseistä saadaan eri johtopäätöksiä.⁴⁸ Esiteltyään erilaisia ratkaisumalleja Rikhard kirjoittaa tyyntuntuisesti, että hän on käsitellyt Jumalan ominaisuuksien jakamattomuutta niin selväjärkisesti, että jos jollakin lukijalla on vielä epäilyksiä asian suhteen, hänen täytyy olla sokea ennemminkin kuin typerä.⁴⁹

Rikhard puhuttelee myös heikkoa kuulijaansa (*infirmus auditor*), joka on aivan oikeutetusti ihmeissään siitä, miten Jumalasta voidaan puhua Isänä tai Poikana.⁵⁰ Pohtiessaan, miten vain Poika voi olla Isän kuva, Rikhard kirjoittaa toistavansa argumentaationsa uudelleen. Nyt hän omien sanojensa mukaan argumentoi selkeämmin ja karkeammin, jotta yksinkertaisimmatkin ihmiset (*simpliciores*) ymmärtäisivät, mitä hän tarkoittaa.⁵¹ Hän viittaa tähän samaan yksinkertaisten kohderyhmään myös analyysissään jumalallisten persoonien jakamattomista ominaisuuksista. Rikhard toteaa, että tässä kohtaa hän voisi keskustella asiasta vielä tarkemmin järkeilemällä, mutta olettaa argumentaationsa olevan jo riittävän tarkkaa tyydyttääkseen yksinkertaisia lukijoita sekä niitä, joille hän on omistautunut.⁵²

Rikhard kirjoittaa suorasukaisesti, että hän ei ole aikeissa opettaa Minervaa vaan haluaa palvella mahdollisimman hyvin yksinkertaisempia ihmisiä. Tämän lauseen on tarkoitus perustella sitä tapaa, jolla Rikhard analysoi ja pyrkii määrittelemään persoonan käsitteen.⁵³ Lukija voi tässä kohtaa tuntea hämmennystä, sillä persoonan käsitteen määrittely ja erityisesti jumalallisten persoonien erittely on yksi *De trinitate* -teoksen keskeisimmistä teemoista ja siihen käytetään runsaasti tilaa. Argumentaatio on paikoin myös hyvin yksityiskohtaista ja vaativaa. Rikhard ilmeisesti olettaa, että niin sanotun yksinkertaisenkin ihmisen kyvyt ymmärtää teologisia (ja filosofisia) argumentteja ovat melko suuret. Hän puhuu myös henkilöistä, joille hän on omistautunut. Luostariyhteisössä eläneelle Rikhardille tämän joukon täytyy viitata joko hänen sääntökuntatovereihinsa tai sitten luostarin noviiseihin, joiden opet-

tajana Rikhard toimi joitakin vuosia.⁵⁴

Opettajamainen asenne näkyy välillä selvästi tekstissä. Yksinkertainen lukija voi Rikhardin mukaan ajatella, että kirjassa rakennetaan ristiriitaisia argumentteja päällekkäin, mutta mikään niistä ei kestä yksinään. Rikhard haluaa nyt osoittaa näille lukijoille, miten he voivat itsekin kokeilla vertailun tekniikkaa ja päätellä erilaisia asioita Jumalasta, kuten mitä tarkoitetaan, kun Jumalaa sanotaan käsituskyyvyn ylittäväksi. Rikhard havainnollistaa asiaa seuraavasti. Jos lukija pitää nyt jyvää kädessään, eikä hän myönnäkin, että mikään lukemattomista jyvistä ei ole täsmälleen sama kuin hänen omansa. Jos nyt jatkuvasti kysyttäisiin muistakin yrteistä tai siemenistä vastaavaa, henkilö sanoisi aina, että hänen kädessään pitämänsä objekti eroaa kaikista muista samanlaisista. Sama tilanne toistuisi, jos puhuisimme yksittäisistä hiuksista, lehdistä, pölyhiukkasista tai pisaroista meressä. Jos maailman koko yhtäkkiä kasvaisi äärettömästi, sen pienin osa olisi sama edelleenkin. Tämä ajatusleikki on esitetty, jotta tiedoissaan yksinkertainen henkilö tajuaisi, miten äärettömätkin totuudet voi käsittää yhtenä totuutena tai miten Jumala on yksinkertainen mittaamattomassa suuruudessaan.⁵⁵ Argumenttia on vaikeaa pitää kovin hyvänä, mutta tätä esimerkkiä lukiessa voi mielessään helposti kuvitella Pyhän Viktorin luostarin noviiseja jyvä tai puun lehti kourassaan kuuntelemassa opettajaansa.

LUONNOLLISEN JÄRJEN KIRKKAUS JA VARMUUS

Bileamin aasivertauksen eetos tai pelko mahdollisesta naurun kohteeksi joutumisesta ei juuri näy varsinaisessa argumentoinnissa. *De trinitate* -teosta analysoidessa saa sen vaikutelman, että rationaalisten todistusten löytäminen ja esittäminen sekä niiden ymmärtäminen näyttää olevan Rikhardin mukaan vaivatonta. Aiemmin nähty nöyryys loistaa poissaolollaan, kun hän kirjoittaa, miten helppoa on osoittaa todeksi selvän järjen avulla, että on vain yksi Jumala.⁵⁶ Rikhardin argumentoinnin mukaan on selvää, että kaikki olemassaolo on peräisin yhdestä lähteestä eli Jumalasta. Hän on itse oman jumaluutensa lähde, koska jumaluudella ei voi olla toista lähdettä. Koska Jumalan substanssi on jakamaton

(*incommunicabilis*), voi olla vain yksi Jumala.⁵⁷ Tämä on niin varmaa, että sitä ei voi lainkaan epäillä.⁵⁸ Samoin voimme tutkia (*quaerere*), olla vakuuttuneita (*convincere*) tai olla varmoja (*confirmare*) järkkemme avulla erilaisista Jumalaan perinteisesti liitetystä ominaisuuksista, kuten Jumalan viisaudesta, kaikkivoipuudesta sekä voimasta.⁵⁹ Kirjan aivan viimeisessä kappaleessa Rikhard muistuttaa lukijoilleen, miten helposti ja varmasti keskeiset opit edellä todistettiin.⁶⁰

Rikhardin ajattelussa ilmenee usein vankka usko luonnollisen järjen kykyihin. Sen mukaan jokainen mieleltään terve henkilö kykenee päättämään monimutkaisia Jumalan ominaisuuksiin liittyviä argumentaatioketjuja siten, että tosista premisseistä seuraa tosia johtopäätöksiä.⁶¹ Hän kirjoittaa usein, miten tiettyä johtopäätöstä ei voi rationaalisesti kyseenalaistaa. Hän esimerkiksi mainitsee, miten kahden persoonan (Isän ja Pojan) ominaisuudet voidaan päätellä niin varmasti järjen avulla, että lopputulemaa ei voi epäillä vähääkään.⁶² Järki ja rationaalinen argumentaatio suorastaan pakottaa meidät ajattelemaan Jumalasta tiettyjä asioita.⁶³ Arvioidessaan erilaisten tapahtumaketjujen logiikkaa ja sitä, miten kaikilla ilmiöillä pitää olla alkusyy, Rikhard toteaa, että tämän ja muidenkin samankaltaisten väittämien totuus on suorastaan niin itsestään selvä ja peruste niin kirkas, että näissä tapauksissa ei ole tarvetta esittää todistusta asialle.⁶⁴ Rikhard kirjoittaa yhteenvetona, että hänen mielestään hurskaan ja yksinkertaisen mielen pitäisi olla tyytyväinen tutkimuksen lopputulokseen. Sen mukaan meidän velvollisuudessamme kunnioittaa Pyhää Kolminaisuutta ja yhtä Jumalaa samanaikaisesti ei ole mitään järjen vastaista.⁶⁵

Vaikka Rikhard jakaa ihmiset oppineisiin ja oppimattomiin, hän näkee heidän päättelytavoissaan yhteisiä piirteitä. Yksi tällaisista piirteistä on yleisinhimillinen tapa ymmärtää Jumalan käsite. Rikhardin mukaan kaikki ihmiset hyväksyvät väitteen, että Jumala on paras mahdollinen olento. Tämä väite edustaa niin kutsuttua itsestään selvää

- datione solvatur – –”
- 48 *De trinitate* 2.11, s. 118: ”Ubi enim eadem ratio premititur, cur similis consequentia non merito subinfertur?”
- 49 *De trinitate* 2.13, s. 120.
- 50 *De trinitate* 6.4, s. 231.
- 51 *De trinitate* 6.11, s. 241: ”Sed hoc ipsum quod diximus propter simpliciores adhuc expressius, vel, ut sic dicam, grossius loquamur.”
- 52 *De trinitate* 4.20, s. 185: ”Non me latet subtiliori ratione ista discuti posse, sed puto hec simplicioribus et qualibus deservio debere sufficere.”
- 53 *De trinitate* 4.4, s. 166: ”Quoniam ergo intentiois mee est in hoc opere simplicioribus deservire, et, ut dicam, non Minervam docere, studebo, prout Dominus dederit, non tam subsistentiae quam persone significationem determinare – –” Rikhardin määritelmän mukaan persoona on rationaalinen luonto, jolla on jakamaton olemassaolo (*incommunicabilis existentia*). Ks. *De trinitate* 4.23, s. 188–189.
- 54 Kuten edellä on todettu, Rikhard on toiminut uransa alkuvaiheessa noviisien opettajana (*magister*). Tämä tehtävä toimi usein ponnahduslautana hallinnollisiin johtotehtäviin ja sitä pidettiin merkittävänä luottamustehtävänä. Noviisien opettajan velvollisuuksista ks. Jaeger 1994, 248–250.
- 55 *De trinitate* 2.21, s. 127–128. Rikhard käyttää eräänlaista vastakohtaisuuksien argumentaatiota tai peilikuva-argumentaatiota. Esimerkiksi ihmisen ja Jumalan väliset erot ja yhtäläisyydet toimivat argumenttien lähtökohtana. Ihmisellä on kaksi substanssia (sielu ja ruumis), mutta yksi persoona. Jumalalla on kolme persoona, mutta yksi substanssi. Inhimillinen ja jumalallinen luonto, luotu ja luomaton, pieni ja suuri, aika ja ikuisuus, katsovat toisiinsa ja vastaavat toisilleen ikään kuin vastakkaisista suunnista. Ks. *De trinitate* 3.9, s. 144.
- 56 *De trinitate* 1.17, s. 100: ”Audi nunc quam de facili probare possumus quod non sit Deus nisi unus.”
- 57 *De trinitate* 1.17, s. 100.
- 58 *De trinitate* 1.25, s. 106.
- 59 *De trinitate* 1.20–24, s. 102–105.
- 60 *De trinitate* 6.25, s. 266.
- 61 Ks. esim. *De trinitate* 5.14, s. 212: ”Ubi autem est summa pulcritudo, ubi nulla potest deesse perfectio, constat, quod consequens est, et unde mens sana nullatenus dubitare potest, quod divinarum personarum pluralitas omnino sit congruentissima venustate conjuncta et ordinatissima alteritate distincta.”
- 62 *De trinitate* 5.12, s. 210: ”Ecce duarum in Trinitate personarum proprietates tam aperta ratione collegimus ut nullo modo vel in modico inde dubitare valeamus.”
- 63 *De trinitate* 2.22, s. 129: ”Ex his, ut arbitrator, perfacile est intelligere quam sit ineffabile, immo et incomprehensibile quod ratio ratiocinando compellit de Deo nostro sentire.”
- 64 *De trinitate* 5.3, s. 197: ”Sed in his et ejusmodi aliis est ipsa veritas adeo manifesta et ratio perspicua ut omnino non egeant probatione aliqua.”
- 65 *De trinitate* 4.25, s. 192: ”Puto autem pio et simplici animo debere et posse sufficere ea que dicta sunt de proposita questioni, quomodo videlicet nil dissonat rationi, quod jubemur unum Deum in Trinitate et Trinitatem in unitate venerari.” Den Bok 1996, 171.

47 *De trinitate* 2.11, s. 118: ”Sed hic magna questio oritur, que simplices auditores movere potest, nisi aperta eno-

yleisesti tunnustettua (*communis animi conceptio*), joka hyväksytään todeksi heti kun se kuullaan. Näin ollen kuka tahansa, oppimatonkin, voi käsittää, että Jumala on täydellisen viisas ja kaikkivoipa. Tästä ilmiselvistä väitteestä on olemassa sofistikoituneempi versio, sillä Rikhardin mukaan oppineet (*eruditi*) pystyvät ymmärtämään, että Jumalan olemassaolo on kiistatta varma propositio (*maxima propositio*).⁶⁶ Tämä varmuus ja itsestäänselvyys, jonka jokainen ihminen pystyy käsittämään, luo kaikelle Jumalaa koskevalle argumentoinnille yhteisen perustan. Useimmat Rikhardin argumentit pitävätkin premisseinään ”yhteisesti tunnustettuja tosiseikkoja” tai väitteitä, joita ei voi kyseenalaistaa.

ESIMERKKI ARGUMENTAATIOSTA: RAKKAUS

Kun ajatellaan Rikhardin itselleen asettamaa korkealentoista tehtävää ja varovaisia lausuntoja omasta osaamisestaan ja siitä, miten hän on käärinyt sanansa ”riepuihin”, hänen voisi kuvitella puhuttelevan lukijoitaan pääasiassa hienovaraisesti tai nöyrästi. Yllättäen hän kuitenkin usein vahvistaa omia argumenttejaan toteamalla, että henkilö, joka ei ymmärtänyt juuri esitettyä varmasti oikeaa todisteluketjua, on tyhmä, kouluttamaton, järjetön tai hullu.⁶⁷ Selkeimmin nämä ilmaisut tulevat esiin *De trinitate* -teoksen tunnetussa kolmannessa kirjassa, jossa Rikhard esittelee pääteemansa.⁶⁸

Kolmannen kirjan alussa Rikhard analysoi koko kolminaisuusoppinsa kannalta keskeisintä käsitettä eli rakkautta (*caritas*). Rikhardin argumentaatio rakkaudesta kulkee seuraavasti. Jokainen henkilö voi tutkia ensin omaa omaatuntoaan/sisintään (*conscientia*) ja huomata, miten mikään ei ole parempaa kuin rakkaus. Luonto (*natura*) ja monet kokemukset (*experientia*) opettavat, että ei ole olemassa mitään suurempaa, miellyttävämpää tai ihmeellisempää kuin tosi, aito, ja ylin rakkaus. Tämä on täysin epäilyksetöntä ja ristiriidatonta. Rakkaus ei voi olla miellyttävää, ellei se ole molemminpuolista. Samoin on selvää, että toisen osapuolen täytyy lahjoittaa rakkaus ja toisen täytyy vastaanottaa se ja antaa takaisin. Tällaista rakkautta ei voi olla ilman persoonien moneutta. Koska rakkauden kommunikointavuus tekee siitä täydellistä, sen täytyy olla

kommunikoitavissa myös jumaluudessa. Näin ollen todellisessa ja täydellisessä jumaluudessa täytyy olla persoonien moneus.⁶⁹

Rikhard arvioi tämän jumalallisten persoonien moneutta koskevan argumenttinsa selvästi hyvin vahvaksi. Hän nimittäin kirjoittaa suorasukaisesti opettaneensa tästä asiasta niin selväjärkisesti, että jokainen, joka haluaa vastustaa näin ilmiselvää todistusta, kärsii ilmeisestikin mielisairaudesta (*insania*). Ainoastaan mielisairas voi olla sitä mieltä, että täydellisessä ja parhaassa olennessa ei ole täydellistä hyvyttä. Vain mieleltään vajaa (*mentis inops*) voi kieltää, että täydelliseen onnellisuuteen kuuluu miellyttävyyttä ja suloisuutta. Ainoastaan järjeä vaila (*rationis expers*) oleva henkilö voisi ajatella, että täydellisestä rakkaudesta puuttuu suurenmoisuus ja kunniakkuus. Ei ole siis epäilystäkään siitä, että jumalallisten persoonien välistä täydellistä rakkautta parempaa, miellyttävämpää ja ihmeellisempää asiaa ei voi olla. Rikhard painottaa, että ihmisen täytyy olla hullu (*freneticus*), jos hän kiistää tämän.⁷⁰ Rakkaus on siis sosiaalista eikä koskaan vain yhteen olentoon sidottua, individuaalista. Se, joka on tässä asiassa eri mieltä, näyttää olevan mieleltänsä järkkynyt (*mente captus*), Rikhard toteaa.⁷¹ Myöhemmin hän jatkaa rakkauden teeman käsittelyä ja selittää, kuinka Isän ja Pojan rakkaus on täsmälleen sama ja sitä voidaan kutsua Pyhäksi Hengeksi. Vain henkilö, jota ohjaa täysi mielettömyys (*summa insania*), voi kiistää tämän rakkauden samuuden.⁷²

Retorisesti voimakkaat sanankäänteet osoittavat Rikhardin pitävän juuri rakkauden teemaa ja sen käsitteen erittelyä eräänä keskeisimmistä aiheistaan. Tyyli vaihtelee teknisestä havainnollistavaan ja sisältää vahvistavaa toistoa siitä, miten vain tyhmä henkilö ei ymmärrä argumentaatioketjua. Rikhard käyttää myös usein niin sanottua takausta, jolla on tarkoitus lisätä perustelun hyväksyttävyyttä. Rikhard kieltää perinteisen takauksen keinon, eli auktoriteetin, mutta käyttää terveen järjen argumenttia. Nykyajan lukijan näkökulmasta terveen tai kirkkaan järjen auktoriteetti mielletään osoitukseksi siitä, että perustelu on heikko tai kiistanalainen.⁷³ Rikhard itse pitää sitä kuitenkin vahvana.

LOPUKSI

De trinitate -teoksessa tekstin kirjoittajan, Rikhardin, henkilökohtainen ja persoonallinen läsnäolo on ilmeistä. Nämä persoonalliset tai psykologiset piirteet tulevat selvästi esille retorisen analyysin keinoin. Tekstitasolla tämä näkyy muun muassa siten, että Rikhard kuljettaa tekstiä eteenpäin ja viittaa usein edellisiin ja tuleviin argumentteihin keskustellen samalla yleisönsä kanssa. Hän käyttää esimerkiksi ilmauksia: ”tällä kertaa miettikäämme uudelleen edellistä väitettä”,⁷⁴ ”kuten aiemmin puhuimme ja todistimme varmaksi”,⁷⁵ ”nyt meidän täytyy keskustella”,⁷⁶ ”puhumme myöhemmin tästä tarkemmin”,⁷⁷ ”ehkäpä vastaat tähän”,⁷⁸ ”minun täytyy todellakin sanoa tähän –”,⁷⁹ ”varmaan sinä joka kuulet tai luet tämän, ihmettelet”.⁸⁰ Toisinaan Rikhard kirjoittaa myös yleisönsä oletettuja repliikkejä, kuten: ”En käsitä, mutta kokemus vakuuttaa minut siitä, mitä ymmärrykseni ei tavoita”. Tähän Rikhard vastaa: ”onpa hyvin sanottu!”⁸¹ Rikhard myös hyödyntää runsaasti yleisiä retorisia keinoja, joista vallitsevimpana ovat toisto, voimakkaat ilmaukset ja kielikuvat sekä väitteet argumenttien varmuudesta tai niiden oikeellisuudesta. Teksti sisältää leikkittelyä merkityksillä ja miellelyhtymillä kuten aasin puhuminen, Minervan opettaminen, kaunopuheisuuden silkki tai rievut, Goljatin miekka.

Yleensä ottaen Rikhard on tarkka sanoistaan, sillä *De trinitate* -teoksessa esitettyjen argumenttien pätevyyden kannalta on tärkeää, että käsitteitä käytetään täsmällisesti. Epäselvyyksien välttämiseksi keskeiset termit tulee siis huolellisesti määritellä.⁸² Rikhard pohtiikin paikoitellen eksplisiittisesti sanojen eri merkityksiä ja käyttöä sekä viittaa Boethiuksen esittämään terminologiaan sanojen ekvivokaatiosta ja univokaatiosta.⁸³

Tekstistä voi tehdä yleisempiä arvauksia mahdollisesta yleisöstä tai tekstin aiheuttamista oletetuista reaktioista kuulijakuntaan eli niin sanotusta *pathos*-elementistä. *Pathoksen* arviointi Rikhardin tekstistä on kiinnostavaa, sillä *De trinitate* korostaa niin voimakkaasti järkeä ja rationaalisia argumentteja. Teoksen prologi on kuitenkin tunteisiin ja uskonnolliseen kokemukseen vetoava kehotuspuheenvuoro, jossa lukijaa/kuulijaa kannustetaan

suhtautumaan palavalla halulla ja rakkaudella totuuteen ja pyydetään keskittymään siihen, mitä Rikhard aikoo seuraavaksi kertoa. Hän sanoo myös suoraan haluavansa yllyttää kuulijansa innostumaan käsittelemistään aiheista.⁸⁴ Toisaalta hän lepyttelee ja rauhoittelee kuulijoitaan ja pyytää heitä olemaan suuttumatta tekstissä esiintyvistä liian

-
- 66 *De trinitate* 1.20, s. 102–103; *De trinitate* 4.5, s. 168 ja *De trinitate* 5.3, s. 197–198. Rikhardin jaottelu perustuu Boethiuksen ajatuksesta tietyistä väittämistä, jotka hyväksytään tosiksi heti kun ne kuullaan. Myös Boethius esittää, että oppinnet kykenevät ymmärtämään monimutkaisempia väitelauseita välttämättä todeksi. Ks. Boethiuksen *De hebdomadibus*, s. 38–40.
- 67 Ks. erityisesti *De trinitate* 3.5, s. 140; 5.14, s. 212; 5.15, s. 214; 6.10, s. 239.
- 68 *De trinitate* 3.1, s. 135.
- 69 *De trinitate* 3.3, s. 138.
- 70 *De trinitate* 3.5, s. 140.
- 71 *De trinitate* 3.20, s. 155: ”Ecce quomodo ex tertie persone consodalitate in illa Trinitate agitur ut concordialis caritas et consocialis amor ubique nusquam singularis inveniatur. Ecce in Trinitatis assertione tanta, tam rata veritatis attestatio undique occurrit ut mente captus videatur cui tanta certificatio satisfacere non possit.”
- 72 *De trinitate* 6.10, s. 239: ”Quis enim dubitet, nisi summa insania ductus, quod in Patro et Filio sit idem pietatis affectus et amor veraciter idem et unus?”
- 73 Kakkuri-Knuutila 1998, 256.
- 74 *De trinitate* 1.13, s. 97.
- 75 *De trinitate* 1.11, s. 96.
- 76 *De trinitate* 1.11, s. 95.
- 77 *De trinitate* 1.9, s. 94.
- 78 *De trinitate* 1.14, s. 98.
- 79 *De trinitate* 4.5, s. 167.
- 80 *De trinitate* 3.9, s. 143.
- 81 *De trinitate* 3.10, s. 145: ”sed non quod capit intelligentia, persuadet michi tamen experientia. Bene utique et recte!”
- 82 *De trinitate* 4.4, s. 166: ”Si vultis mei similibus satisfacere, oportet primum tam substantie quam subsistentie significationem diligenter determinare, et secundum datam determinationem assignare quomodo possit esse plus quam una subsistentia ubi non est nisi una substantia.”
- 83 *De trinitate* 2.13, s. 120–121. Eräs keskeisimmistä keskiajan semantiikkaan liittyvistä kysymyksistä koskee sanojen predikaatiota. Keskustelun juuret ovat Boethiuksen laatimassa Aristoteles-kommentaarissa *In categorias Aristotelis*, jossa tehdään erottelu univookkisiin ja ekvivookkisiin termeihin. PL 64, 164–165. Ks. tästä aiheesta esim. Ashworth 2007.
- 84 *De trinitate* prol. s. 84 (41–45).

”inhimillisestä” kielestä jumalallisten asioiden yhteydessä.⁸⁵

Rikhard myös viittaa omiin kykyihinsä useasti kuvaten itseään joko vaatimattomasti tai antaen ymmärtää olevansa kuulijakunnalleen omistautunut opettaja. Välillä hän myös väläyttää tuntevansa epätoivoa vaikeiden teemojensa äärellä: ”Tein mitä voin”. Toisinaan Rikhardin nöyryys vaikuttaa teennäiseltä. Ehkä alan konventiot vaativat korostetun itsekriittisiä huomioita – varsinkin kun Rikhard kieltäytyy vetoamasta auktoriteetteihin. Nöyryyden vilpittömyyttä voi epäillä Rikhardin käyttämän kekseliään aasiesimerkin vuoksi. Jumala itse antoi Vanhan testamentin kertomuksessa Bileamin aasille kyvyn puhua, joten ehkä Jumala puhuu nyt Rikhardin kautta. Tämänkaltaiset kirjoittajan tekemät viittaukset itseensä vaikuttavat niin sanottuun *ethokseen*, jolla tekstin kirjoittaja pyrkii ilmentämään omaa luonnettaan tai uskottavuuttaan ja muokkaa siten kuulijakunnan odotuksia haluamaansa suuntaan.

De trinitate -teoksessa voidaan nähdä ainakin kolme erilaista yleisöä, jolle teksti on suunnattu. Ensimmäinen näistä on oppinut yleisö, jota kirjoittaja selvästi arvostaa. Hän esiintyy ainakin näennäisen nöyrästi ja vaatimattomasti sekä vähättelee omaa osaamistaan. Kirjoittaja odottaa saavansa kritiikkiä tältä yleisöltä. Toinen yleisö on myös oppinut, mutta kirjoittaja on erimielinen sen kanssa ja osoittaa itse kritiikkiä sitä kohtaan. Kolmas yleisö on oppimatonta, jolloin tekstikin on havainnollistavaa ja ”karkeampaa” ja siinä näkyy opettajamainen asenne. On mahdollista, että tähän yleisöön kuuluu vielä alaryhmä eli Rikhardin omat oppilaat, Pyhän Viktorin luostarin noviisit. Tälle ryhmälle suunnatussa tekstissä näkyy oppilaiden ja opettajan henkilökohtainen suhde sekä mahdollisesti arkinen opetustyö 1100-luvun Pariisissa.

Järkeen ja kokemukseen vetoaminen varmoina tiedon lähteinä sekä niiden välisen dialektiikan ymmärtäminen voi myös selittää osaltaan Rikhardin retoriikassa ilmenevää vaihtelua. Välttämättömät järjellä todistettavat päättelyketjut ovat tärkeitä ja käyttökelpoisia sekä tuttuja etenkin oppineelle yleisölle. Looginen deduktio tai induktio sekä johtopäätökset ovat keskeisellä sijalla *De trinitate* -teoksessa. Mikään ei ole kuitenkin niin vakuuttavaa kuin

välitön kokemus jostakin kontingentista objektista ja sen olemassaolosta.⁸⁶ Suurimmalle osalle ihmisiä jokin kokemusperäinen tieto on varmempaa kuin järjeilemällä saavutettava tieto. Voisiko olla niin, että yksinkertaisemmatkin ihmiset, esimerkiksi Pyhän Viktorin luostarin koululaiset, pääsevät kokemusperäisen tiedon avulla alkuun näkymättömien kohteiden ymmärtämiseksi ja *experientian* korostaminen on tälle yleisölle tärkeää?

Eri retoristen keinojen huomioiminen ja arviointi sekä yleisöjen määrittely osoittavat, miten pelkän argumentaatioketjun esittäminen ei tuo tekstin kaikkia tasoja ja merkityksiä esiin. Parhaimmillaan retorisen analyysin myötä itse asiasisällönkin systemaattinen analyysi terävoituu. Retoristen elementtien tarkempi tutkimus tuo myös ihmiset lähemmäksi: tekstin kirjoittajan persoonallisuus alkaa näkyä ja ymmärrys siitä, keitä tekstin kuulijat ja lukijat ovat ehkä olleet, kasvaa. On myös mielenkiintoista miettiä sitä, minkälaisen tulevaisuuden kirjoittaja on ajatellut tekstillään olevan. Rikhard ennakoi, että hänen tekstinsä tulee synnyttämään keskustelua oman aikansa oppineiden keskuudessa, kuten sitten kävikin. Tuliko hänen mieleensä, että hänen tekstillään saattaisi olla laajempaa merkitystä teologian ja filosofian historiassa, ja minkälaisen viestin hän halusi yltävän liki tuhannen vuoden päähän nykylukijoille?

85 *De trinitate* 3.18, s. 153.

86 *De trinitate* 4.8, s. 170: ”Sed magis judicant homines juxta id quod experientia probat quam juxta id quod ratiocinatio dictat.”

LÄHTEET

ANSELM CANTERBURYLAINEIN

- *Opera omnia*, 6 vols. Ed. F. S. Schmitt. Edinburgh: Nelson. 1938–1961.

BOETHIUS

- *In categorias Aristotelis libri quattuor*. PL 64, 159–294. *Patrologie cursus completus Series Latina*, ed. J.-P. Migne.
- *De hebdomadibus*. Eds. & trans. H. F. Stewart & E. K. Rand. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1953.

RIKHARD PYHÄ-VIKTORILAINEN

- *Contemplatio: Philosophische Studium zum Traktat Benjamin Maior des Richard von St. Victor*. Mit einer verbesserten Edition des Textes. Hrsg. Aris, Marc-Aeilko. Fuldaer Studien 6. Frankfurt am Main: Verlag Josef Knecht. 1996.
- *De trinitate*. Richard de Saint-Victor. La trinité. Texte latin, introd., trad. et notes G. Salet. Sources Chrétiennes 63. Paris. 1959.
- *De trinitate*. Text critique avec introduction, notes et tables. Éd. Jean Ribailhier. Paris: Vrin. 1958.
- *Trinity and Creation*. On the Trinity. Eds. Boyd Taylor Coolman & David Coulter. Victorine Texts in Translation. New York: New City Press. Brepols. 2011.
- *De potestate ligandi et solvendi*. Richard de Saint-Victor: *Opusculs théologiques*. Texte critique, introduction, notes, et tableaux par Jean Ribailhier. Textes philosophiques du Moyen Âge 15. Paris: Vrin. 1967.

KIRJALLISUUS

ASHWORTH, E. JENNIFER

- 2007 "Metaphor and the Logicians from Aristotle to Cajetan". *Vivarium* 45, 311–327.

DEN BOK, NICO

- 1996 *Communicating the Most High: A Systematic Study on Person and Trinity in the Theology of Richard of St. Victor (1173)*. *Bibliotheca Victorina* 7. Turnhout: Brepols.

CACCIAPUOTI, PIERLUIGI

- 1998 *Deus Existencia amoris: Teologia della carità e teologia della trinità negli scritti di Riccardo san Vittore*. *Bibliotheca Victorina* 9. Turnhout: Brepols.

CHÂTILLON, JEAN

- 1988 "Richard de Saint-Victor". *Dictionnaire de Spiritualité* 8. Paris, 593–654.

COOLMAN, BOYD TAYLOR

- 2011 "General Introduction". *Trinity and Creation: A Selection of Works of Hugh, Richard and Adam of St Victor*. Victorine Texts in Translation. Exegesis, Theology and Spirituality from the Abbey of St Victor. Eds. B. Coolman & D. Coulter. Turnhout: Brepols, 23–60.

COPLESTON, FREDERICK C.

- 1950 *A History of Philosophy*. Volume II. *Medieval Philosophy*. Mahwah, NJ: Paulist Press.

COULTER, DALE

- 2006 *Per visibilia ad invisibilia: Theological Method in Richard of St. Victor (d. 1173)*. *Bibliotheca Victorina* 19. Turnhout: Brepols.

EVANS, CHRISTOPHER P.

- 2011 "Introduction, Translation, Notes". *Trinity and Creation: A Selection of Works of Hugh, Richard and Adam of St Victor*. Victorine Texts in Translation. Exegesis, Theology and Spirituality from the Abbey of St Victor. Eds. B. Coolman and D. Coulter. Turnhout: Brepols, 197–382.

GAGE, JOHN T.

- 2011 *The Promise of Reason: Studies in the New Rhetoric*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.

GOY, RUDOLF

- 2005 *Die handschriftliche Überlieferung der Werke Richards von St. Victor im Mittelalter*. *Bibliotheca Victorina* 18. Turnhout: Brepols.

JAEGER, STEPHEN

- 1994 *The Envy of Angels: Cathedral Schools and Social Ideals in Medieval Europe, 950–1200*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

KAKKURI-KNUUTTILA, MARJA-LIISA

- 1998 *Argumentti ja kritiikki: Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*. Helsinki: Gaudeamus.

KNAPE, JOACHIM

- 2002 "Historiography as Rhetoric": *The Medieval Chronicle* 2. Ed. Erik Kooper. Amsterdam: Rodopi, 117–129.

KIENZLE, BEVERLY MAYNE

- 2001 *Cistercians, Heresy, and Crusade in Occitania, 1145–1229*. York: York Medieval Press Publication.

LONGÈRE, JEAN

- 1997 "Introduction, notes et index". *Richard de Saint Victor: Les douze Patriarches ou Benjamin Minor*. Texte

critique et trad. Jean Châtillon, Monique Duchet-Souchaux & Jean Longère. Sources Chrétiennes 419. Paris: Cerf, 6–75.

POIREL, DOMINIQUE

2011 "Scholastic Reasons, Monastic Meditations and Victorine Conciliations: The Question of Unity and Plurality of God in the Twelfth Century". *The Oxford Handbook of Trinity*. Eds. Gilles Emery & Matthew Levering. Oxford: Oxford University Press, 168–181.

PURO, JUKKA-PEKKA

2006 *Retoriikan historia*. Helsinki: WSOY.

RIBAILLIER, JEAN

1958 "Introduction, notes et tableaux". *De Trinitate*. Texte critique Jean Ribaillier. Textes philosophiques de Moyen âge 6. Paris: Vrin, 7–77.

1967 "Introduction, notes, et tableaux". *Richard de Saint-Victor: Opuscules théologiques*. Texte critique Jean Ribaillier. Textes philosophiques du Moyen âge 15. Paris: Vrin.

SALET, GASTON S. J.

1959 "Introduction, traduction et notes". *La Trinité*. Richard de Saint-Victor. Sources Chrétiennes 63. Paris: Cerf.

VOS, ANTONIE

2006 *The Philosophy of John Duns Scotus*. Edinburgh: Edinburgh University Press.